

Psychofyziologické overovanie pravdovravnosti

The Psycho-Physiological Verification of Truthfulness

ZUZANA MICHALICOVÁ¹

Abstrakt

Hľadanie efektívneho spôsobu ako odhaliť klamára už od dávnej minulosti, behom niekoľkých storočí vyústilo v sformovanie polygrafu, v odborných kruhoch známeho pod názvom „psychofyziologické overovanie pravdovravnosti“. Článok ponúka prierez históriou psychofyziologického overovania pravdovravnosti už od prvých možných spôsobov odhaľovania klamstva až po jeho súčasnú „modernú“ podobu. Odhaľuje teóriu a procesy, ktoré napriek tomu, že tvoria základný princíp vyšetrenia, sú odbornou a laickou verejnosťou často prehliadané. Zároveň autor poskytuje stručný pohľad na priebeh vyšetrenia a oboznamuje čitateľa s reálnymi možnosťami jeho využitia. Napriek kontroverzným postojom voči psychofyziologickému overovaniu pravdovravnosti v praxi, predstavuje efektívny nástroj v oblasti personálnej či trestno-právnej nielen v zámorských krajinách ako USA či Kanada, ale i na Slovensku a v ďalších Európskych štátoch.

Kľúčové slová

psychofyziologické overovanie pravdovravnosti, polygraf, história polygrafu, detektor klamstva, kognitívne procesy, emócie, klamstvo

Abstract

Finding an effective way how to detect a liar is a venerable effort since ancient times. Several centuries of this effort in the West resulted in creation of a polygraph, in professional circles known as the "psychophysiological verification of truthfulness". Present contribution offers a cross-section of the history of psychophysiological verification of truthfulness from the early detection of possible methods of deception to its present "modern" form. It reveals the theory and processes, which in spite of the fact that they represent fundamental principles of modern investigation, are by professional and general public often overlooked. At the same time the author provides a brief look at the course of investigation suggesting hints and real possibilities for its use. Despite the controversial attitudes towards psychophysiological verification of truthfulness in practice, this method is an effective tool in civil or criminal law, not only abroad, as in the USA or Canada, but also in Slovakia and other European countries.

Keywords

psychophysiological verifying the veracity, polygraph, polygraph history, cognitive processes, emotion, lying, physio-detection, lie detector

¹ Mgr. Zuzana Michalicová, Oddelenie aplikovanej psychofyziológie, Kriminálny a expertízny ústav Policajného zboru v Bratislave, e-mail: zuzana.michalicova@minv.sk

História psychofyziologického overovania pravdovravnosti

„Keby klamstvo, tak ako pravda, malo iba jednu tvár, mali by sme sa lepšie.

Pretože tak by sme brali ako istotu opak toho, čo povedal klamár.

Ale opak pravdy má stotisíc podôb a neobmedzený rozsah.“

(Michel de Montaigne)

Úvod

Človek si už oddávna uvedomoval svoje limity pri odhaľovaní klamstva, a tak sa po stáročia snažil nájsť metódu, ktorá by s najväčšou pravdepodobnosťou dokázala spoľahlivo určiť, či sa nás druhá strana pokúsila oklamať. Najstaršie spôsoby, ktoré sa v minulosti využívali na rozlíšenie pravdy od klamstva, boli tzv. skúšky „Božím súdom“, pri ktorých mala vyššia sila chrániť nevinné osoby. V Afrike sa používala skúška spôsobovaním utrpenia. Osoba podozrivá z klamstva, bola vystavená fyzickému poškodzovaniu, pričom sa jej na jazyk kladlo horúce uhlie. Pokiaľ sa jej jazyk spálil a urobili sa pluzgiere, bola uznaná za vinnú. Pokiaľ jazyk iba sčervenel, osoba bola nevinná. V starovekej Číne vyvinuli spôsob, ktorého prítomnosť stresu bola viac psychologická ako fyzická. Obvineným dávali do úst ryžu, ktorú mali požuť a následne vypluť. Ak bola vyplutá ryža suchá, osoba bola považovaná za vinnú. Táto metóda sa v niektorých častiach Číny používa dodnes. Obe tieto skúšky však boli založené na viere, že vinná osoba mala v dôsledku strachu z odhalenia suché ústa spôsobené zvýšenou produkciou slín (Bartol and Bartol, 2004, In: Lewis, Cuppari, 2009). Už tieto nástroje na odhalenie klamstva kladli dôraz na významnosť roly emócií vo fenoméne lži. Ďalšou náhodnou skúškou bol tzv. „test hĺkajúceho somára“. Spočíval v tom, že skúšaná osoba bola požiadaná, aby vošla do tmavej miestnosti a potiahla somára za chvost. Skúšanej osobe bolo povedané, že ak somár zahíka, znamená to, že klamala. Nevedela však, že somár mal namočený chvost v čiernom oleji. To, či osoba klamala alebo nie, zistili podľa toho, či osoba mala alebo nemala čierne ruky od oleja. V konečnom dôsledku nebolo dôležité, či somár zahíkal alebo nie (Lee, 2012).

Ďalšími prostriedkami, ktorými sa odhaľovala pravda, boli skúšky mučením založené na fyzickom utrpení, spánkovej deprivácii, týraní hladom alebo smädом až pokiaľ sa podozrivá osoba nepriznala (Lee, 2012).

V 19. st. sa ľudia pokúšali o vedeckejšie spôsoby odhalenia klamstva. S postupným rozvojom techniky sa začali podrobnejšie skúmať zmeny vo fyziológii organizmu počas stresových situácií, boli prevedené prvé experimenty, ktoré poukazovali na vzťah medzi klamstvom a zmenami v kardiovaskulárnom, respiračnom a elektrodermálnom systéme človeka a vznikali prístroje, ktoré sú predchodcami súčasnej verzie polygrafu.

Napriek tomu, že v súčasnosti sú USA priekopníkom v oblasti psychofyziologického overovania pravdovravnosti ako vedeckej metódy a považujú sa za „kolísku“ jej vzniku, prvé experimenty vznikali v Európe a Američania tieto teórie ďalej prepracovali a rozvinuli.

Ako jeden z prvých sa touto problematikou inšpiroval taliansky fyziológ Angelo Mosso a v roku 1895 zaznamenal konkluzívne štúdie o strachu a jeho vplyve na srdcovú aktivitu a dýchanie. Zistil, že krvný tlak, objem krvi a frekvencia dýchania sa menia v závislosti

od emócií testovanej osoby. Zároveň sa považuje za tvorca plethysmografu - nástroja, ktorý meral zmeny v srdcovej činnosti človeka (Troville, 1939, In: Matte, 1996).

Na prelome 19. a 20. st. ďalší taliansky fyziológ a kriminalista, otec kriminológie, Cesare Lombroso, aplikoval test na zaznamenávanie krvného tlaku osobám podozrivým zo spáchania trestného činu. Vo svojej vedeckej štúdií zaznamenal výsledky experimentu, pri ktorom zistil, že pri klamstve dochádza k zmenám v objeme krvi a k zmenám pulzu (Larson, 1932, In: Grubin, Madsen, 2005). Pre účely experimentu vyvinul prístroj na meranie krvného tlaku, tzv. hydrosphygmograf (Lee, 2012).

Giovanni Galvani sledoval elektrický systém v ľudskom tele a jeho účinky. Vytvoril galvanometer, prístroj na meranie odporu pokožky. Na jeho výskumy nadviazal John Wheatstone, ktorý prišiel so záverom, že zvýšená elektrodermálna aktivita je výsledkom zvýšených emócií. S. Veraguth doplnil ich výskumy o poznanie, že zníženie odporu v ľudskom tele vytvára lepšiu vodivosť elektriny, čo sa prejavuje zvýšenou potivosťou pokožky. Bol prvý, kto dokázal, že keď niekto klame, odpor pokožky sa znižuje. Harold Sticker rozšíril teóriu S. Veragutha o myšlienku, že galvanometer môže zaznamenávať zmeny odporu kože na účely overovania pravdovravnosti. Zároveň dokázal, že elektrodermálnu aktivitu ovláda autonómny nervový systém a vôľou sa nedá ovplyvniť (Lee, 2012).

Vittorio Benussi previedol výskum v oblasti respiračného systému. Zamerl sa na vzory dýchania počas zaznamenávania klamstva. V roku 1914 publikoval štúdiu so záverom, že ak osoba klame, mení sa pomer výdychu a nádychu, pričom doba nádychov sa znížila a výdychov zvýšila (Benussi, 1914, In: Matte, 1996, Larson, 1932, In: Grubin, Madsen, 2005).

Dôležitou postavou v histórii polygrafu je aj William Marston, fyziológ a psychológ, ktorý bol v roku 1914 poverený americkou vládou, aby preskúmal možnosť detekcie klamstva počas experimentov v čase II. sv. vojny. Jeho prínos bol v tom, že zaznamenal pozitívne korelácie medzi klamstvom a systolickým krvným tlakom a vytvoril diskontinuálnu metódu merania systolického krvného tlaku na účely odhalenia klamstva (Marston, 1938, Lamb, 2001, In: Lewis, Cuppari, 2009).

V roku 1921 John Larson, forenzný psychiater, vytvoril prvý moderný polygraf, tzv. kymograf, zariadenie, ktoré na papier súčasne zaznamenávalo kardiovaskulárnu činnosť a dýchaciu aktivitu. Preto sa považuje za otca „detektoru lži“. Prvý kompletný polygraf tak ako ho poznáme v dnešnej podobe, vyvinul Leonard Keeler v r. 1938, ktorý zlúčil poznatky predchádzajúcich vedcov a skombinoval všetky tri parametre do jedného prístroja – srdcovú činnosť, dýchanie a elektrodermálnu aktivitu (Lee, 2012).

1 Začiatky využitia psychofyziologického overovania pravdovravnosti v praxi

Prvý neúspešný pokus o predstavenie polygrafického testu na súde v jeho histórii mal už spomínaný William Marston, ktorý figuroval vo verejne známom prípade Frye vs. US v roku 1923 (Faigman, Feinberg et al., 2003, Lee, 2012). Ako súdny dôkaz predložil výsledok svojho testu. Napriek tomu, že súd spočiatku odmietol uznať jeho výsledky, tento prípad mal

veľký vplyv na právny systém USA a bol podnetom pre sformovanie „Pravidla 702“, ktoré hovorí, že „polygraf je ako vedecký dôkaz prípustný v súdnom konaní vtedy, keď ho prijme celá vedecká komunita“. Tento súdny precedens platil nasledujúcich 70 rokov (Lee, 2012).

V roku 1993 najvyšší súd v USA v ďalšom známom prípade US vs. Daubert pozmenil „Pravidlo 702“ z roku 1923 a prehlásil, že psychofyziologické overovanie pravdivosti je vedecká metóda. Ak obžalovaný dokáže predložiť akýkoľvek vedecký dôkaz, ktorý dokazuje jeho nevinu, tento dôkaz musí byť prijatý do súdneho konania s podmienkou, že špecialista dodržal všetky štandardy a pravidlá (Faigman, Feinberg, et al., 2003).

Po vytvorení prvého kompletného polygrafického prístroja Keelerom v roku 1938, sa začali tvoriť prvé techniky, testové formáty a spôsoby testovania a vznikali prvé polygrafické školy a inštitúty. V 40. rokoch 20. st. došlo k prvému veľkému sporu medzi odborníkmi. Amerika bola v tom čase jediná krajina, ktorá používala psychofyziologické overovanie pravdivosti. Neexistovali žiadne jednotné štandardy, vedci si školili samy seba a každý si otváral svoju vlastnú školu (Lee, 2012).

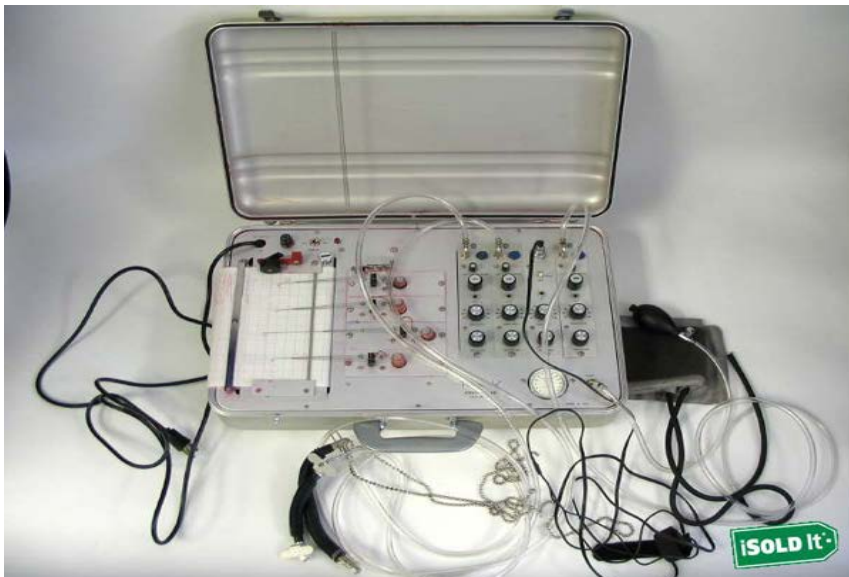
V roku 1966 vznikla Americká Polygrafická Asociácia (ďalej len APA), ktorej cieľom bolo sprofesionalizovať psychofyziologické overovanie pravdivosti. V roku 1983 Národná Akadémia vied USA „roztrhala“ celý polygraf na kúsky a prehlásila, že je to nevedecká metóda bez akejkoľvek validity a reliability. Od tohto momentu sa začalo uskutočňovať množstvo výskumov, ktoré overovali a potvrdzovali jej validitu a reliabilitu. Urobili sa jednotné štandardy, normy a smernice platné pre všetkých špecialistov využívajúcich túto metódu overovania pravdivosti a od roku 1989 sa zaviedli do praxe (Lee, 2012). Pokrok v oblasti priniesli aj moderné technológie, prostredníctvom ktorých počítačové systémy (obr. 1) nahradili staré analógové prístroje (obr. 2), ktoré zároveň využívajú matematické algoritmy a minimalizujú subjektívnu zložku.

Obr. 1 - Počítačový systém psychofyziologického overovania pravdivosti spoločnosti Lafayette Instrument Company.

Zdroj: <http://www.chicagopolygraphinstitute.com/products.html>

Obr. 2 - Analógový prístroj psychofyziologického overovania pravdovravnosti zn. Stoelting.

Zdroj: <http://www.oobject.com/category/vintage-analog-lie-detectors/>

V súčasnosti, okrem Americkej Polygrafickej Asociácie, existuje viacero inštitúcií, ktoré združujú špecialistov psychofyziologického overovania pravdovravnosti. National Center for Credibility and Assessment (NCCA) sa venuje výsadne výskumu. Overuje validitu a reliabilitu jednotlivých testových metód, zdokonaľuje zaužívané testové formáty a hľadá ďalšie moderné možnosti snímania fyziologických údajov v procese overovania pravdovravnosti. American Association of Police Polygraphist (AAPP) sa sústreďuje na činnosť polície a spravodajských zložiek.

2 Psychofyziologické overovanie pravdovravnosti

Pôvodný názov pre psychofyziologické overovanie pravdovravnosti tak ako ho poznáme v dnešnej podobe, je polygraf. Tento termín sa používa aj v súčasnosti a v preklade doslova znamená „viacero záznamov“ (Matte, 1996).

Psychofyziologické overovanie pravdovravnosti je charakterizované ako štandardizovaná a štruktúrovaná procedúra aplikovanej psychofyziológie, počas ktorej sa súčasne zaznamenávajú vybrané fyziologické údaje pri odpovediach subjektu na sériu vopred stanovených štruktúrovaných otázok. Podľa APA sa zbierajú fyziologické údaje minimálne z troch systémov v ľudskom organizme. Medzi základné fyziologické kanály, ktoré sa zaznamenávajú, patrí respiratórna činnosť, kardiovaskulárna aktivita a elektrodermálna aktivita. Prostredníctvom respiratórnych komponentov hrudného a brušného dýchania sa sleduje pomer výdychu a nádychu a dychový objem, prostredníctvom kardiovaskulárneho komponentu sa zaznamenáva tep srdca a objem krvi a elektrodermálny komponent slúži na zaznamenávanie elektrodermálnej aktivity. Keďže ide o aktivitu autonómneho ner-

vového systému, ani jednu zo spomenutých činností nie je možné ovplyvniť vôľou (APA, [s.a.], 2014b).

Na zvýšenie presnosti získaných fyziologických dát sa v súčasnosti používajú aj doplnkové komponenty, ktoré zaznamenávajú fyziologickú aktivitu nezávisle od pôvodne snímaných kanálov. Jedným z nich je tzv. „motion sensor“ alebo senzor na zaznamenávanie sedacích a celkových pohybov, ktorý by mal byť už súčasťou každého vyšetrenia (APA, 2014b). Mark Handler a Donald J. Krapohl (2007) vo svojom článku zdokumentovali význam, prínos a využitie ďalšieho nezávislého komponentu, photoplethysmografu, modernejšej verzie plethysmografu, ktorý zaznamenáva celkový objem krvi a tep. Svoju teóriu podporili doterajším výskumom v tejto oblasti (Podlesny, Raskin and Barland, 1976, Kircher and Raskin, 1988, Bell, Raskin, Honts and Kircher, 1999).

Mnohí ľudia môžu psychofyziologické overovanie pravdivosti poznať aj pod ľudovo zaužívaným názvom „detektor lži“. Tento termín je však nepresný a zavádzajúci. Bolo by oveľa jednoduchšie, keby existoval nejaký priamy signál špecificky pre klamanie. Ten však neexistuje. Klamstvo nie je možné žiadnym spôsobom merať. Pri psychofyziologickom overovaní pravdivosti sa teda nezaznamenáva klamstvo, ale fyziologické zmeny autonómneho nervového systému spôsobené stresovou reakciou, ktoré poukazujú na klamlivé správanie (Lee, 2012). Zaznamenávajú sa fyziologické zmeny a odpoveď organizmu na stimul – otázku (Lewis, Cuppari, 2007). Jednoducho povedané, polygraf meria „proxy data“ - znaky, ktorých korelácie s klamaním sú potvrdené výskumom (Nelson, 2014).

Psychofyziologické overovanie pravdivosti spája v sebe poznatky z fyziológie a z rôznych oblastí psychológie. Základnou teóriou, o ktorú sa donedávna opieral polygraf, bol „psychologický set“, ktorý hovoril o tom, že strach, úzkosť a obava človeka sa sústreďujú na tú oblasť, ktorú vníma ako najväčšie ohrozenie jeho prežitia a pohody. To znamená, subjekt bude reagovať na ten stimul, ktorý pre neho predstavuje najväčšie ohrozenie (Lee, 2012, DACA, 2008a, Adams, 2008, Slupski, [s.a.]). Neustály výskum však potvrdil, že teória psychologického setu nie je úplne kompletná. Z tohto dôvodu sa koncept psychologického setu prepracoval a nahradil sa termínom „salience“. Zatiaľ čo podstatou psychologického setu bol strach z odhalenia, salience zahŕňa v sebe navyše emocionálnu a kognitívnu zložku a behaviorálne podmienenie (Nelson, 2010, 2013a, 2013b, Krapohl, 2014, Handler [s.a.]).

3 Procesy súvisiace s psychofyziologickým overovaním pravdivosti

Klamanie nie je jednoduchá záležitosť. Od momentu, kedy sa rozhodneme pre klamstvo, musíme kontrolovať množstvo procesov, aby sme dokázali vyprodukovať lož. Navyše musíme vynaložiť veľkú námahu, aby sa nám podarilo vytvoriť pravdivý dojem a presvedčili sme pozorovateľa. Po behaviorálnej stránke kontrolujeme vokálne a tvárové charakteristiky, pohybové výrazy a gestá (Ekman, Davidson, 1994, Vrij, 2000). Taktiež sú určité verbálne charakteristiky, ktoré sa objavujú častejšie v nepravdivých ako pravdivých výpovediach (Vrij, 2000). Aby sa však aktivovali behaviorálne a verbálne výrazy, ktoré sú súčasťou klamstva, najskôr sa musí aktivovať kognitívny proces. V tejto súvislosti hovoríme

o kognitívnej záťaži na strane osoby, ktorá produkuje lož. Psychofyziologické overovanie pravdivosti tak môžeme radiť k technikám kognitívneho zaťaženia, ktoré vyvolávajú vyššie mentálne úsilie u klamárov než pravdivých (Walczyk et al., 2013).

Kognitívne procesy zdôrazňujeme aj preto, lebo spolu s emočnou zložkou tvoria neodmysliteľnú súčasť psychofyziologického overovania pravdivosti. Doteraz sme spomenuli neverbálne správanie, kognitívnu zložku, behaviorálnu stránku, načrtli sme význam emócií a nevenovali sme žiadnu pozornosť aspektu, ktorý je základom psychofyziologického overovania pravdivosti, a to fyziológii. Aby sme sa dostali k fyziológii ako kritériu posudzovania klamstva, je nevyhnutné pochopiť proces klamania vo vzťahu k trom základným pilierom, o ktoré sa teória psychofyziologického overovania pravdivosti opiera, a to emocionálnej, kognitívnej a behaviorálnej zložke.

Klamári využívajú tri odlišné druhy procesov počas klamania, a to emocionálny proces, obsahovú komplexnosť a kontrolné procesy. Každý proces môže ovplyvniť správanie klamára a zdôrazňuje odlišný aspekt klamania (Vrij, 2000). Emocionálny prístup hovorí, že klamanie vyvoláva rôzne emócie (Vrij, 2000). Tri najčastejšie typy emócií, ktoré sa klamstvom spájajú, sú pocit viny navodený klamaním, strach z odhalenia a rozrušenie (Ekman, 2014). Prístup obsahovej komplexnosti hovorí o tom, že na rozdiel od emócií, počas klamania zohráva dôležitú úlohu myslenie. Klamanie môže byť kognitívne komplexná úloha. Klamár musí myslieť na vierohodnú odpoveď, ktorá nie je v protiklade s tým, čo hovorí, a ktorá je konzistentná so všetkým, čo pozorujúci vie alebo môže postrehnúť. Navyše si musia pamätať, čo povedali. Preto je oveľa jednoduchšie prezentovať alibi, pokiaľ je skutočné ako keď je vymyslené. Dôkazy hovoria o tom, že ak sú ľudia zúčastnení v kognitívne komplexnej úlohe, v ich reči sa objavuje viac zaváhání a chýb, rozprávajú pomalšie, s viacerými pauzami a dlhšie čakajú, pokiaľ dajú svoju odpoveď (Goldman-Eisler, 1968, In: Vrij, 2000). Taktiež vedie k poklesu pohybu rúk a pliec, pretože veľké kognitívne zaťaženie vedie k zanedbaniu prejavov tela a taktiež dochádza k vyhybaniu sa očnému kontaktu (Ekman, 1997, Ekman, Friesen 1972, In: Vrij, 2000). Behaviorálna kontrola zdôrazňuje, že klamári sa obávajú, že znaky emócií a obsahová komplexnosť môžu prezradiť ich zámer klamať a v dôsledku toho potláčajú tieto znaky, aby sa vyhlí odhaleniu. Keď zhrnieme túto teóriu, klamár vloží viac úsilia do „normálneho“ správania, aby podal úprimný dojem tak ako pravdivá osoba. Musí efektívne potlačiť svoje nervy, musí zamaskovať dôkaz, že ťažko rozmýšľa a musí vedieť ako sa správa za normálnych okolností, aby toto správanie mohol ukázať (Vrij, 2000). Všetky spomenuté prístupy sa do určitej miery navzájom prelínajú. Emočná stránka bez kognitívneho spracovania nefunguje, a aj behaviorálna kontrola predpokladá prítomnosť emócie (Ekman, 2001)

Emócie sú jedným z najdôležitejších faktorov, ktoré tvoria základ psychofyziologického overovania pravdivosti. Forezní psychofyziológovia sa ich snažia pochopiť vo vzťahu ku kognitívnej stránke, správaniu a fyziológii.

Podľa Levensona (1994, s. 123) emócie „reprezentujú účinné spôsoby adaptácie na požiadavky zmeny prostredia“. Obsahujú v sebe psychologický a fyziologický aspekt. Po psychologickú stránku emócie sústreďujú pozornosť a presúvajú určité správanie nahor hierarchie, ktorá je pripravená na vyvolanie reakcie a aktiváciu príslušných asociačných sietí v pamäti. Fyziologicky, emócie okamžite zorganizujú odozvy z odlišných biologických

systémov vrátane výrazov tváre, svalového napätia, hlasu, aktivity autonómneho nervového systému a endokrinných žliaz, na vytvorenie telesného prostredia optimálneho pre efektívnu odozvu (Levenson, 1994).

Prítomnosť emócie, bez ohľadu na to, aká emócia je vyvolaná, predpokladá senzitivitu pre určitý typ situácie, na základe ktorej je daná emócia ohodnotená ako významná, ako príjemná alebo nepríjemná. Súčasťou tohto procesu je kognitívny systém, ktorým proces označovania udalostí prechádza (Nico, 1994).

Emócia obsahuje aj minulé subjektívnu skúsenosť (Lee, 2012). Spolu s behaviorálnou a fyziologickou odozvou tvorí druhý základný aspekt emočného procesu a emočnej odozvy. Subjektívna zložka zahŕňa vlastnú skúsenosť emócie, vnímaný fyzický vnem a vyvolané pamäťové stopy. K behaviorálnemu aspektu patria výrazy tváre, postoj tela, tón hlasu a ostatné paralingvistické prejavy. Fyziologický aspekt zahŕňa autonómny, somatický a centrálny nervový systém (Levenson, 1994). Najjednoduchšie povedané, pomáha organizmu prispôbiť sa a prežiť.

Autonómny nervový systém je úzko zviazaný s emóciami. Či existuje určitá špecifickosť autonómneho nervového systému pri prežívaní jednotlivých emócií je aj medzi odborníkmi predmetom diskusie. Levenson (1994) niekoľko rokov vo svojich výskumoch sledoval zmeny vo fyziologickej aktivite niektorých emócií. Výsledky jeho výskumov podávajú empirické dôkazy o tom, že emócie sú autonomicky špecifické.

O emočnú špecifickosť autonómneho nervového systému sa opiera aj psychofyziologické overovanie pravdivosti. Spomenuli sme základné emócie, ktoré najčastejšie klamstvo sprevádzajú. Fyziologické reakcie, ktoré sa počas psychofyziologického overovania pravdivosti zaznamenávajú, súvisia so spomenutými emóciami. Dôležitým faktorom je základná vedomosť, že reakcie autonómneho nervového systému nie sú ovplyvniteľné vôľou, či už ide o respiračný, kardiovaskulárny alebo epidermálny systém.

4 Možnosti využitia psychofyziologického overovania pravdivosti

Psychofyziologické overovania pravdivosti má svoje využitie v dvoch základných oblastiach, a to v oblasti personálnej a trestno-právnej. Na základe využitia rozlišujeme dva typy vyšetrení:

Skriningové vyšetrenia sa využívajú v prípadoch, kedy u vyšetrovanej osoby nie je známy konkrétny druh správania, nie je prítomné žiadne obvinenie alebo žiadne podozrenie z účasti na určitom druhu správania (Nelson, 2013a). Slúžia pri personálnom výbere uchádzačov do špecializovaných útvarov a periodickom testovaní zamestnancov špecializovaných útvarov (napr. špecializované útvary PZ na Slovensku preverujú korupčné správanie, spoluprácu s kriminálno-záujmovými osobami, únik služobných informácií nepovolánym osobám, atď.), na účely národnej bezpečnosti (napr. špionáž, sabotáž, združovanie sa s teroristickými skupinami), pri vnútornom vyšetrovaní (napr. podozrenie zamestnancov PZ z protiprávnej činnosti) a v zahraničí i na účely testovania odsúdených

sexuálnych delikventov. Každá organizácia si na základe svojich potrieb a po dohode s dotknutými inštitúciami stanoví prioritné oblasti, ktoré sa stanú predmetom vyšetrenia. Prvým predchodcom skriningových vyšetrení bol skriningový test LEPET (Law Enforcement Pre-Employment Test), ktorý bol vytvorený federálnymi policajnými agentúrami na účely výberu zamestnancov do svojich zložiek (DACA, 2008a).

Kriminálne vyšetrenia sa zameriavajú na potenciálnu účasť na skutku, ktorý je predmetom vyšetrenia (napr. vražda, krádež, lúpež, sexuálne zneužitie, atď.). Predmetom vyšetrenia pritom môže byť iba jeden konkrétny aspekt vyšetrovaného prípadu. Spravidla je to ten, ktorý trestný zákon danej krajiny hodnotí prísnejšie. Vyšetrovanými osobami pri kriminálnych vyšetreniach môžu byť podozriví, svedkovia, obvinení a obeť trestného činu. Obeť sexuálneho zneužitia sa testujú veľmi zriedkavo a to za špeciálnych podmienok a dodržania špeciálneho pracovného postupu.

Pri kriminálnych vyšetreniach je nevyhnutná spolupráca s vyšetrovateľmi a ďalšími orgánmi činnými v trestnom konaní. Pre úspešné vykonanie psychofyziologického vyšetrenia špecialista potrebuje dostať všetky potrebné informácie týkajúce sa vyšetrovaného trestného skutku. Ide predovšetkým o odpovede na základné otázky:

KTO – sú kľúčové osoby v prípade? (kto je napr. podozrivý, svedok, obeť, atď.?),

ČO – sa stalo? (popis trestného skutku),

KDE – sa trestný skutok stal? (špecifikácia miesta, lokalizácia),

KEDY – k nemu došlo? (presný čas, resp. rámcové časové ohraničenie),

AKO – k tomu došlo? (popis spôsobu, ak je to možné v danom štádiu vyšetrovania určiť),

PREČO – došlo k tomuto správaniu? (možná motivácia),

S KÝM? – kto boli ďalšie zúčastnené osoby? (OAP KEÚ PZ, 2000).

Na základe získaných informácií a po dohode so žiadateľom vyšetrenia, špecialista zvolí vhodný testový formát a zostaví otázky testového formátu tak, aby zodpovedali predmetu vyšetrenia a boli v súlade s požiadavkami, ktoré upravujú tvorbu otázok počas vyšetrenia. Základným pravidlom je, že otázka musí byť zameraná na *zjavný čin*. V žiadnom prípade nie je možné testovať zámer (či osoba chcela daný skutok spáchať alebo nie), stav mysle (či daný skutok bol spáchaný vedome alebo nevedome) a fantáziu (Lee, 2013).

5 Priebeh vyšetrenia

Vyšetrenie vykonáva špecialista psychofyziologického overovania pravdivosti, ktorý musí dosiahnuť požadované vzdelanie poskytnuté inštitúciou akreditovanou APA, splniť praktické a teoretické požiadavky, ktoré upravujú minimálne štandardy APA a priebežne sa v danej oblasti vzdelávať (APA, 2014a).

V prípade vyšetrovanej osoby hovoríme o subjekte, ktorý sa so súhlasom rozhodol podrobiť psychofyziologickému overovaniu pravdivosti v prípade konkrétnej veci.

Priebeh vyšetrenia sa prevažne realizuje v kontrolovaných a monitorovaných podmienkach prostredia. Miestnosť, v ktorej vyšetrenie prebieha, by mala byť za ideálnych podmienok upravená tak, aby bola zbavená akýchkoľvek vnútorných a vonkajších nadbytočných pod-

netov a aby sa eliminovali rušivé vplyvy prostredia. Z tohto dôvodu by mala byť vyšetrovacia miestnosť zariadená iba nevyhnutným technickým vybavením a nábytkom a farby v miestnosti by mali byť neutrálne, aby nepredstavovali rušivý podnet pre vyšetrovanú osobu (APA, 2014b, Lee, 2012). Ak si to okolnosti vyžadujú, v špecifických prípadoch je možné s pomocou prenosného zariadenia testovanie realizovať aj v neštandardných podmienkach, ako je napr. väzenská cela, väzba, a pod. V takýchto prípadoch je prostredie potrebné upraviť tak, aby v maximálnej možnej miere zodpovedalo testovacím podmienkam.

Dĺžka vyšetrenia sa pohybuje od 2 do 6 hodín, v závislosti od typu vyšetrenia, predmetu a preverovaných oblastí. Preto je nevyhnutné, aby sa špecialista vopred ubezpečil, že vyšetrovaná osoba má na daný typ vyšetrenia vyhradený dostatočný čas.

Psychofyziologické vyšetrenie pozostáva z troch fáz, pričom každá časť má svoje osobité špecifiká a vlastný priebeh (APA, 2014b). Základnou súčasťou vyšetrenia je rozhovor. Najefektívnejší spôsob vedenia rozhovoru počas psychofyziologického overovania pravdivosti je semi-štruktúrované interview. V úvodnej časti vyšetrenia sa spravidla využívajú otvorené otázky a počas testovacej fázy sa používajú otázky uzatvorené, aby subjekt mohol na každú z nich odpovedať jednoznačne „Áno“ alebo „Nie“ (O'Malley, 2012, Vaughan, [s.a.]). Vyšetrovaná osoba musí s absolútnou istotou vedieť, či hovorí pravdu alebo nie. Počas odpovede nesmie byť prítomná žiadna miera neistoty alebo zaváhania.

Medzi fázy vyšetrenia patrí podľa APA (2014b):

Pre-testová fáza je úvodná časť vyšetrenia, ktorej základným cieľom je pripraviť vyšetrovanú osobu na testovanie. Súčasťou tejto prípravy je oboznámenie vyšetrovanej osoby so samotnou procedúrou a postupom skúšky. Získavajú sa základné biografické údaje vyšetrovanej osoby a zmapuje sa jej zdravotný stav. Dôležité je, aby zo zdravotného hľadiska neboli prítomné žiadne kontraindikácie, ktoré by skúšku mohli ovplyvniť a osoba bola nielen zdravotne, ale aj psychicky spôsobilá vyšetrenie absolvovať. Na základe získaných informácií špecialista zhodnotí vhodnosť osoby pre tento typ skúšky.

Základným aspektom vyšetrenia je dobrovoľnosť. Aby sa vyšetrenie mohlo uskutočniť, je preto nevyhnutné v úvode tejto fázy získať písomný súhlas vyšetrovanej osoby s absolvovaním skúšky, s audio a video zaznamenávaním vyšetrenia a so zaznamenávaním fyziologických údajov.

Táto fáza poskytuje priestor na vytvorenie raportu a dôvery, vytvorenie určitého „spojenectva“ a posilnenie vzťahu medzi vyšetrovanou osobou a špecialistom. Vychádza sa pritom z predpokladu, že nadviazaný vzťah medzi zúčastnenými osobami umožní nevinnnej osobe znížiť úroveň strachu a napätia a u vinnej osoby posilní zodpovednosť a pocit viny za spáchaný skutok. Špecialista sa nesmie pýtať otázky, ktoré sa týkajú náboženského presvedčenia, sexuálnej orientácie a názorov, politického presvedčenia a rasového problému, pokiaľ to nie je predmetom vyšetrenia (OAP, 2014).

Vyšetrovaná osoba musí poznať dôvod, kvôli ktorému vyšetrenie absolvuje a v pre-testovej časti je potrebné vyhradiť dostatočný priestor a čas na to, aby sa mohla vyjadriť k predmetu vyšetrenia a vysvetliť svoje odpovede na otázky.

Z hľadiska etického kódexu a štandardov vyšetrenia, ktoré vyplývajú zo všeobecne platných predpisov APA, je nevyhnutné oboznámiť vyšetrowanú osobu so všetkými otázkami testového formátu a špecialista musí dostať spätnú väzbu o tom, že vyšetrowaná osoba rozumie všetkým položeným otázkam počas testovania (APA, 2014b).

V prípade, že špecialista usúdi, že na strane vyšetrowanej osoby existuje prekážka, ktorá bráni vyšetreniu alebo predstavuje kontraindikáciu pre vyšetrenie, vyšetrenie ukončí a dohodne si náhradný termín skúšky. Medzi požiadavky, ktoré musí spĺňať vyšetrowaná osoba patria (APA, 2012):

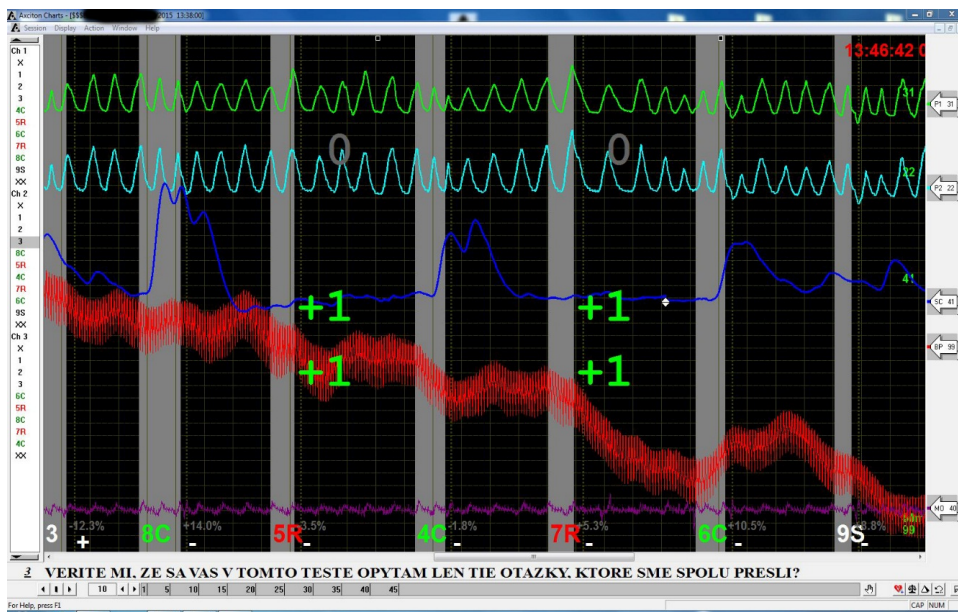
- vek vyšetrowanej osoby musí byť minimálne 12 rokov. Nevyhnutné je zväžiť mentálnu vyspelosť dieťaťa, ktorá je v tomto prípade prvoradejšia ako vek chronologický.
- vyšetrowaná osoba musí mať náhľad na vlastnú motiváciu, vedieť rozlíšiť „dobré od zlého“, porozumieť rozdiel medzi pravdou a klamstvom a vnímať dôsledky vlastného správania.
- po zdravotnej stránke nemožno vyšetriť osobu s akýmkoľvek akútnym ochorením (chrípka, nádcha, zvýšená teplota), s ťažkým zranením alebo ak trpí akýmkoľvek fyzickým nepohodlím. Doposiaľ neexistuje žiadny výskum, ktorý by potvrdil vplyv akéhokoľvek lieku na psychofyziologické vyšetrenie.
- po psychickej stránke musí byť vyšetrowaná osoba byť zorientovaná v čase a priestore. Vnímanie musí byť jasné, nesmú byť prítomné známky nedostatku kontaktu s realitou, dezilúzie alebo halucinácie (napr. psychóza, depresia). Taktiež nie je možné vyšetriť osobu so stredným alebo ťažkým stupňom mentálnej zaostalosti a osoby, ktoré musia byť pod neustálym dohľadom vzhľadom na psychiatrické alebo vývinové podmienky.
- dôležité je, aby vyšetrowaná osoba bola dostatočne oddychnutá, nebola po nočnej službe alebo policajnom intenzívnom výsluchu. Nesmie byť emocionálne rozrušená alebo po čerstvo prekonanom traumatickom zážitku. Taktiež nie je možné, aby skúšku podstúpili ženy po treťom mesiaci tehotenstva (OAP, 2014).

Osoby pod vplyvom alkoholu alebo iných návykových látok môžu podstúpiť test psychofyziologického overovania pravdovravnosti po individuálnom zväžení špecialistu, v prípade, že nie je prítomná žiadna z hore uvedených prekážok a dovoľuje to fyziológia vyšetrowanej osoby. Taktiež u osôb s antisociálnou poruchou osobnosti a psychopatickými alebo sociopatickými črtami môže byť efektívne využitá technika psychofyziologického overovania pravdovravnosti (Lynch, [s.a.]).

In-testová fáza. Počas in-testovej fázy dochádza k samotnému zaznamenávaniu fyziologických dát na vopred stanovené štruktúrované otázky, ktoré sú súčasťou testového formátu. Otázky sú pritom postavené tak, aby subjekt na každú z nich mohol odpovedať jednoznačne „ÁNO“ alebo „NIE“ (túto časť vyšetrenia mnohí poznajú z filmov alebo kriminálnych seriálov).

Výstupom je záznam v podobe grafu (obrázok 3, OAP, 2015). Po získaní potrebného počtu grafov prebieha analýza získaných údajov. Na analýzu a vyhodnocovanie záznamu sa používajú štandardizované numerické vyhodnocovacie systémy, ktorých validita a reliabilita bola potvrdená prostredníctvom štúdií a výskumov americkou inštitúciou NCCA (National Centre for Credibility Assessment), ktorej hlavnou prioritou je výskum v tejto oblasti.

Obr. 3 - Náhľad na časť grafického záznamu z psychofyziologického overovania pravdivravnosti – software Axciton.

Zdroj: <http://www.chicagopolygraphinstitute.com/products.html>

Na základe analýzy sa stanoví jeden zo štyroch možných záverov psychofyziologického overovania pravdivravnosti:

- Subjekt bol pravdivravný - DI (z angl. Deception Indicated) – vyšetovaná osoba hovorila pravdu v súvislosti s predmetom vyšetrenia.
- Subjekt bol nepravdivravný - NDI (z angl. Non Deception Indicated) – vyšetovaná osoba nehovorila pravdu, resp. úplnú pravdu, v súvislosti s predmetom vyšetrenia.
- Nejednoznačný - INC (z angl. Inconclusive) – počas vyšetrenia nebol zaznamenaný dostatočný počet konzistentných fyziologických dát, potrebných pre jednoznačnú analýzu.
- Žiadny záver - NO (z angl. No opinion) – vyšetrenie bolo z nejakého dôvodu prerušené a neboli zaznamenané žiadne fyziologické dáta potrebné pre analýzu.

K nejednoznačnému výsledku alebo k žiadnemu záveru dochádza najčastejšie v prípadoch, kedy vyšetovaná osoba nespolupracuje so špecialistom a nedodržiava inštrukcie potrebné k vyšetreniu. Ide predovšetkým o aplikáciu tzv. relaxovaného (kontrolovaného dýchania), hlboké nádychy alebo výdychy, pohyby trupu, hlavy a končatín, potiahnutia nosom, odkašliavanie si, smiech a pod. Všetky spomínané aktivity skresľujú fyziológiu a bránia jednoznačnej analýze získaných dát.

Post-testová fáza. Záverečná časť vyšetrenia slúži na oboznámenie vyšetovanej osoby s výsledkami vyšetrenia. V prípade, že výsledok skúšky bol pre vyšetovanú osobu nepravdivravný, pokračuje sa v konfrontácii subjektu s výsledkami skúšky. Zároveň sa jej tým dáva priestor na to, aby sa opäť vyjadrila k preverovanej oblasti a vysvetlila reakcie

na položené otázky. Cieľom tejto fázy je prostredníctvom využitia psychologických techník získať od vyšetrovanej osoby priznanie alebo aspoň čiastočné pripustenie v súvislosti s preverovanou oblasťou.

Priebeh post-testovej fázy sa zároveň riadi požiadavkami jednotlivých pracovníkov, ktoré psychofyziologické vyšetrenie vykonávajú. Napríklad na základe štandardného pracovného postupu oddelenia aplikovanej psychofyziológie Kriminalistického a expertízneho ústavu PZ P PZ (OAP 2014) na Slovensku sa v špecifických prípadoch, kedy by mohlo dôjsť k úniku informácií, resp. z iných operatívno-taktických dôvodov na požiadanie žiadateľa vyšetrenia, výsledok vyšetrenia subjektu neoznami (napr. vyšetrenie viacerých osôb, ktorí sú podozriví zo spáchania rovnakého trestného činu).

6 Testové formáty

Prvá technika, ktorá sa používala na účely psychofyziologického overovania pravdivosti, bola Keelerova technika relevantných a irelevantných otázok (I/R technika). V súčasnosti jednou zo základných teórií, o ktoré sa psychofyziologické vyšetrenie opiera, je technika kontrolných otázok (Control Question Technique), ktorú v roku 1953 vytvoril Reid. (Gougler, Nelson et al., 2011). Je najpoužívanejšou a najviac prebádanou technikou a súčasťou viacerých štandardizovaných testových formátov. Napriek tomu, že prechádza množstvom kritiky zo strán jej odporcov, výskum potvrdil, že jej využitie zvyšuje spoľahlivosť testu (Krapohl, 2014a, 2014b, Gougler, Nelson, et al., 2011). Ďalšou je technika založená na vyvolaní pocitu viny, tzv. Guilty knowledge test, ktorého autorom je Lykken. Jeho spoľahlivosť je oveľa nižšia, a u testových formátov (POT, CIT), ktoré sú založené na tomto princípe, nebola výskumom potvrdená ani validita, ani ich reliabilita (Krapohl, 2014a). Môžu však slúžiť ako doplnkové alebo orientačné testy počas vyšetrenia.

Medzi súčasné štandardizované testové formáty APA patria Federal Zone Comparison Test (ZCT), upravený z pôvodnej verzie Cleeva Backstera Zone of Comparison z roku 1969 (DACA, 2008b). Ide o diagnostický test prioritne určený na zistenie jedného konkrétneho aspektu vyšetrovanej veci (napr. krádež). Na rovnaké účely slúži ďalšia štandardizovaná diagnostická technika Federal You Phase, ktorá taktiež vznikla z koncepcie Backstera. Test AF MGQT vzišiel modifikáciou Reidovho testu General Question Technique (GQT) a Backsterovej verzie Zone of Comparison (Príloha 1). Je využiteľný ako diagnostický test pri sledovaní možnej účasti subjektu na viacerých aspektoch jednej vyšetrovanej veci (v prípade vyšetrovania závažného zločinu vraždy sa sleduje priamo akt zabitia, podieľanie sa na vražde a vedomosť) alebo ako skrínigový test pri preverovaní rôznych druhov správania (napr. užitie nelegálnych drog a súčasne spolupráca s kriminálno-záujmovými osobami, únik služobných informácií a práca mimo služobného pomeru). Direct-lie screening test (DLST) vznikol z Testu na špionáž a sabotáž, ktoré vyvinulo Ministerstvo obrany U.S. Ide o skrínigový test, ktorý preveruje prítomnosť rôznych druhov správania (Nelson, 2013a, 2013b). UTAH ZCT vyvinul výskumný tím na Univerzite v Utahu. Keďže vznikol úpravou Backsterovho testu, má rovnaké využitie ako jeho originálna verzia (Nelson, 2013c, Gougler, Nelson et al., 2011, DACA, 2008a).

Súčasťou každého vyšetrenia je zároveň krátky oboznamovací test (acquaintance test), v polygrafickej komunite známy pod názvom CVOS (Calibrated Verification of Sensitivity) alebo jeho predchodca, tzv. stimulačný test. Aplikujú sa na začiatku In-testovej fázy a ich prvoradý význam spočíva v nastavení sensitivity fyziológie subjektu pre konkrétny typ vyšetrenia. Zároveň posilňujú salience, pomáhajú získať náhľad, či a ako subjekt spracováva informácie, poskytujú špecialistovi obraz o fyziologických reakciách, ktoré subjekt vykazuje a v neposlednom rade pomáhajú odhaliť protiopatrenia na strane subjektu (Krapohl, 2014a, Lee, 2012).

7 Vyhodnocovacie systémy

Spôsob vyhodnocovania získaných záznamov taktiež prešiel určitými zmenami. Spočiatku sa získané údaje vyhodnocovali prostredníctvom globálnej analýzy, ktorá sa zakladala iba na subjektívnej zložke. Špecialista na základe svojej praxe identifikoval vzorce, ktoré mali sklón sa opakovať a rozpoznával zmeny, ktoré nastali vo fyziológii jednotlivca.

V roku 1970 Cleeve Backster usúdil, že tento spôsob nespĺňa vedecké predpoklady a vypracoval novú, tzv. objektívnu analýzu, ktorá využívala matematické skóre (Lee, 2012).

V súčasnosti je numerické skóre podstatou všetkých štandardizovaných vyhodnocovacích techník. Medzi štandardizované systémy skórovania patria:

- 7-bodová škála: umožňuje vybraným fyziologickým kritériám pripísať jednu zo 7 hodnôt na stupnici od -3 po +3,
- 3-bodová škála: umožňuje vybraným fyziologickým kritériám pripísať jednu z 3 hodnôt na stupnici od -1 po +1 (DACA, 2006, Bell, Raskin et al, 1999).
- ESS (tzv. Empirical Scoring System): numerické skórovanie založené na empirických dôkazoch využíva odlišný systém skórovania, pričom najväčšiu váhu kladie elektodermálnej aktivite, založený na empirických dátach (Nelson, Handler, 2012).
- OSS (tzv. Objective Scoring System): využíva softvérový program na analýzu získaných dát.

Každá štandardizovaná technika však pri analýze využíva odlišné diagnostické kritéria, ktoré boli podložené výskumom.

8 Psychofyziologické overovanie pravdivravnosti v Európe

Zavedenie psychofyziologického overovania pravdivravnosti v Československu spadá do konca 60. rokov. Od tohto obdobia až po rozdelenie federácie (1993) existovalo jedno pracovisko, ktoré využívalo polygraf. Po roku 1993 ostalo Fyziodetekční pracovisko na Kriminálnom ústave v Prahe. V Čechách využitie polygrafu využívajú predovšetkým na účely objasňovania trestnej činnosti v krajine (Kohout, Dohnalová, 2001).

Psychofyziologické overovanie pravdivravnosti na Slovensku vykonáva oddelenie aplikovanej psychofyziológie. Svoje korene má v roku 1998 a v súčasnosti spadá pod Kriminálny a expertízny ústav PZ PZ MV SR. V kriminálnej oblasti pomáha pri objasňovaní trest-

nej činnosti a slúži ako nepriamy a podporný prostriedok v prípravnej fáze vyšetrovania. Na rozdiel od Českej republiky, sa slovenskí špecialisti v post-testovej fáze snažia o vysvetlenie rozporných výsledkov s cieľom získať priznanie, resp. pripustenie. Širšie uplatnenie majú skriningové vyšetrenia využiteľné v personálnej oblasti, a to predovšetkým pri záujme o prácu v špecializovaných útvaroch PZ a pri periodických vyšetreniach zamestnancov špecializovaných útvarov PZ. Skriningové vyšetrenia bližšie upravujú Nariadenia a Rozkazy Ministra vnútra SR.

Podľa dostupných informácií rok 1951 bol začiatkom polygrafického testovania v Poľsku. Výrazné vedecké úspechy v tejto oblasti však priniesli 70. roky. Zvýšené využitie polygrafu v Poľsku bolo zjavné po roku 1990, kedy sa začali rozvíjať základné prvky demokracie. V súčasnosti poľský zákon povoľuje využitie výsledkov polygrafického testovania v súdnom konaní ako názor špecialistu (Zagdan, 2007).

V Maďarsku sa začalo s využívaním polygrafického testovania v súvislosti s objasňovaním trestnej činnosti od roku 1978. Výsledky testovania majú orientačný charakter pri objasňovaní trestnej činnosti a zatiaľ nemajú charakter dôkazu (Kormoš, 2001).

V Nemecku bolo vyšetrenie na polygrafe do roku 1954 aktívne využívané pri objasňovaní trestnej činnosti. V roku 1954 rozhodnutím Najvyššieho súdu bolo zakázané využívanie tejto procedúry nielen počas vyšetrovania, ale i v konaní pred súdom. Vychádzalo sa pri tom z toho, že pri vyšetrení je porušené jedno zo základných ľudských práv, a to sloboda vôle. Následne v roku 1998 Najvyšší súd v Nemecku zrušil tento zákaz, a dovolil polícii využívať polygraf pri objasňovaní trestnej činnosti, avšak do dnešnej doby nie je možné využiť ho ako dôkaz v súdnom konaní (Barland, 2000).

Veľká Británia na základe štúdií, ktoré previedlo Ministerstvo spravodlivosti v rokoch 2009-2012 na sexuálnych útočníkoch, začala využívať polygraf iba na účely objasňovania sexuálnych trestných činov a pornografie (Gannon A. Theresa, Wood Jane et al., 2012).

Osobitné miesto vo využívaní polygrafu patrí Rusku. Prvé ohlasy k danej problematike sa tu objavili okolo roku 1910 a boli záporné. Až v roku 1976 bola publikovaná práca Problémy polygrafu, v ktorej boli kladne hodnotené výsledky využívania „detektoru lži“ v kriminalistickej praxi. Rok 1994 možno považovať za začiatok masívneho zavedenia polygrafu v Rusku (Kormoš, 2001).

Litva využíva polygraf aj na kriminálne účely, aj pre personálne využitie a riadi sa špeciálnym zákonom, ktorý využitie polygrafu reguluje (Saldžiūnas Vitas, Kovalenka Aleksandras, 2012, Kraujalis Laimutis, Kovalenko Aleksandr, Saldžiūnas Vitas, 2007, Law on the use of polygraph of the republic of Lithuania, 2000). V roku 2012 zároveň táto krajina prevzala iniciatívu, vytvorila dotazník a zmapovala využitie polygrafu v ďalších štátoch Európskej únie. Na základe spätnej väzby, bez ohľadu na právnu reguláciu, vyplýva, že okrem už uvedených krajín, medzi ďalšie štáty, ktoré využívajú polygraf či už na personálne účely, súčasť bezpečnostných previerok, kriminálne účely alebo v súkromnej praxi patria Lotyšsko, Rumunsko, Slovinsko a Fínsko. Medzi krajiny EÚ, ktoré nevyužívajú psychofyziologické overovanie pravdivosti patria Írsko, Rakúsko, Estónsko, Grécko, Španielsko, Taliansko, Luxembursko a Francúzsko. Toto rozhodnutie obhajujú argumen-

tom, že tento druh vyšetrenia porušuje základné ľudské práva, a to predovšetkým právo na ľudskú dôstojnosť.

Väčšina špecialistov spomenutých krajín bola trénovaná odborníkmi na polygraf priamo zo Spojených štátov alebo inými krajinami, ktoré spĺňajú kritéria Americkej Polygrafickej Asociácie. Napriek tomu, že každá krajina má svoju vlastnú právnu reguláciu, či už dostatočne alebo menej dostatočne rozvinutú, ktorá usmerňuje využitie polygrafu, vo svojej podstate rešpektuje právne normy US a riadi sa etickým kódexom APA.

„Detektor lži“ je nezainteresovanou verejnosťou považovaný za nejakú „magickú“ metódu bez akejkoľvek spoľahlivosti a dôveryhodnosti. Na rozdiel od prvých nevedeckých spôsobov odhaľovania klamstva, cez prvých predchodcov polygrafu, v súčasnej podobe psychofyziologické overovanie pravdivosti patrí medzi disciplíny, ktoré sa riadia platnými vedeckými princípmi. Teória, ktorá objasňuje podstatu jej fungovania, je podložená vedeckými štúdiami. Jej spoľahlivosť a platnosť je neustále kontrolovaná a upravovaná vedeckým výskumom. Každý testový formát a vyhodnocovací systém prešiel validizačným procesom a musel splniť požiadavky APA (APA, 2014). V žiadnom prípade však nejde o techniku, ktorá „môže a vie všetko“ a ktorá zúčastneným osobám poskytne odpovede na všetky otázky. Ako každý psychologický test, aj napriek uvedeným možnostiam využitia, má svoje limity. Hrozbou sa však stáva v momente, pokiaľ špecialista nepostupuje v súlade s platnými normami a pravidlami, nerešpektuje technický pokrok prístrojového vybavenia a ignoruje vedecký výskum.

Zoznam bibliografických odkazov

- ADAMS, G. C. *Backster Zone Comparisons Tests With Emphasis on S-K-Y*. [power point]. APA, California, 2008.
- AMERICAN POLYGRAPH ASSOCIATION (APA): *American Polygraph association school accreditation committee*. Accreditation standards. [online]. Version 2.0, 1, 2014(a), p. 15. [cit. 2015-1-20]. Dostupné na: <<http://www.polygraph.org>>.
- BARLAND, G. H. 2000. The International Scene, Why the German Police do not use polygraph. In: *American Polygraph Association Newsletter*, September 2000, vol. 33, no. 5, p. 15-16.
- BELL, B., G., RASKIN, D., C. et al. The Utah Numerical Scoring system. In: *Polygraph*, 1999, vol. 28, no. 1. p. 10.
- BY LAWS. [online]. 12, 2014(b), p. 24. [cit. 2015-1-8]. Dostupné na: <<http://www.polygraph.org>>. *Model Policy for the Evaluation of Examinee Suitability for Polygraph Testing*. [electronic version]. 2012, Retrieved DATE. [cit. 2012-9-15.]. Dostupné na: <http://www.polygraph.org>.
- Frequently asked questions. [electronic version]. [2014-9-17]. Dostupné na:< <http://www.polygraph.org>>.
- DEFENSE ACADEMY FOR CREDIBILITY ASSESSMENT (DACA): *Law Enforcement Pre-employment Test*. DACA, 2008(a).
- PDD 505 METHODS II. *Zone Comparison Test (ZCT)*, 2008(b).
- DEFENSE ACADEMY FOR CREDIBILITY ASSESSMENT. *Psychophysiological detection of deception program*. Test Data Analysis: DACA Numerical Evaluation Scoring System, 2006.
- EKMAN, P. *Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage*. New York, London: W.W. Norton & Company, 2001, p. 400.

- EKMAN, P. *O klamaní: Ako odhaliť podvádzanie v politike, na trhu a v manželstve*. 1. vyd. ALEPH, 2014. s. 322.
- EKMAN, P. a R. J. DAVIDSON. 1994. *The Nature of Emotion*. Oxford University Press. New York. 1994, p. 498.
- FAIGMAN, D. L. a S. E. FEINBERG et al. *The Limits of the Polygraph*, [electronic version]. 2003, p. 40-47.
- GANNON, T. E. a J. WOOD et al. *The evaluation of the mandatory polygraph pilot*. [online]. Ministry of Justice Research, 2012. [cit. 2015-1-16.]. Dostupné na: <<http://www.policija.lt/get.php?f.13881>>.
- KOHOUT, J. a Z. DOHNALOVÁ. *Rozdíly v užívání polygrafu v Čechách a na Slovensku*. In: *Kriminalistický sborník*, XLV, 2001, 2, s. 34-35.
- KORMOŠ, M. *K problematike využívania polygrafu vo svete*. In *Zvesti*. Noviny Ministerstva vnútra SR, 2001, 1, s. 14.
- KRAPOHL, D. *Validated Polygraph Principles*. [power point]. Presentation to the III. International Congress of Police Polygraphists, Bogota, 2014(a).
- KRAPOHL, D. *Research on Polygraph Techniques*. [power point]. Presentation to the III. International Congress of Police Polygraphists, Bogota, 2014(b).
- LEWIS, J. A. a M. CUPPARI. *The Polygraph: The truth lies within*. In *The journal of Psychiatry and Law*, Spring 2009, 37, p. 85-92.
- MATEJÍK, M. a kol. *Informace o psychofyziologickom overovaní pravdovravnosti*. (Předneseno na seminári ÚV pro ČR), Oddelenie aplikovanej psychologie SVKEČ, Bratislava 2000.
- MATTE, J. A. *Forensic Psychophysiology using the polygraph: Scientific Truth Verification – Lie Detection*. [electronic version]. J.A.M. Publications, 1996, p. 773.
- NELSON, R. 20 *FAQ about Polygraph*. [power point]. Presentation to the 3th International Congress of Police Polygraphists, Bogota, 2014.
- NELSON, R. a M. HANDLER. *Using normative reference data with diagnostic exams and empirical scoring system*. [electronic version]. In: *APA Magazine*, 45 (3), 2012, p. 69.
- PORADA, V. a kol. *Kriminalistika*. Brno: CERM, 2001, s. 29-31.
- PORADA, V. a kol. *Kriminalistika. Technické, forenzní a kybernetické aspekty*. Plzeň: A. Čeněk, 2016.
- SALDŽIŪNAS, V. a A. KOVALENKA. *Polygraph Screening in Lithuania and Russia*. [online]. In: *Polygraph*, vol. 41(4), 2012, p. 224-240. [cit. 2015-1-16]. Dostupné na: <<http://www.policija.lt/get.php?f.13891>>.
- VRIJ, A. *Detecting lies and deceit. The Psychology of lying and implications for professional practice*. New York: John Wiley & Sons, Ltd. Chester, 2000, p. 255.
- WALCZYK, J. J. et al. *Advancing lie detection by inducing cognitive load on liars: a review of relevant theories and techniques guided by lessons from polygraph-based approaches*. [online]. In: *Frontiers in psychology*, 2013, vol. 4(14), p. 1-13. [cit. 2015-1-20] Dostupné na: <www.frontiersin.org/10.3389/fpsyg.2013.00014>.
- ZAGDAN, M. a L. MAGDALENAL. *Polygraph in the Polish Secret Service*. In: *European Polygraph*, Fall 2007, vol. 1(2), p. 105-114.

Recenzenti:

prof. Ing. Roman Rak, Ph.D., IRIS-Ident, s.r.o., e-mail: rak.roman@seznam.cz
 PhDr. Ingrid Matoušková, Ph.D., Škoda auto vysoká škola, o. p. s.,
 e-mail: ingrid.matouskova@savs.cz